

Valkó Arisztid

A KISMARTONI VADASKERT EGY XVIII. SZÁZADI ÁBRÁZOLÁSA

Az Országos Levéltárban őrzött Esterházy család levéltárának egyik értékes darabja a kismartoni vadaskertet és környékét ábrázoló rézmetszet, amely "Parc d'Eisenstatt A. S. A. M. Gr. Le Prince D'Esterhazy" – levée et dessinée en 1759. par Jacoby. Gravée par Martin Tyroff a Nuremb." felirattal jelent meg, azaz Jacoby felmérése és rajza után Martin Tyroff metszett rézbe Nürnbergben 1759-ben. Nagysága 49,5 x 29 cm. Anyaga: papír (1)

A metszet Kismarton várost és környékét ábrázolja: Eisenstadt (Kismarton), St George (Szent György), Geschies (Sérc) és Donners-Kirchen (Fehéregyház) települések láthatók madártávlatban. A háttérben Kismarton szőlőhegyei, balsarokban vadászjelenet, míg a metszet jobboldalán a Fertő-tó látszik egy vízi-malommal "Seemühl". (31. kép A metszet felső bal oldalán Jacoby Miklós a négytornyu, két emeletes, Esterházy kastélyt, profilált kupoláival, korlátos gerinc körüljárókkal, örökitette meg. (32. kép) A kastély főbejárata a város felé néz. Az épületet Kismarton várostól vizárok és kerítőfal választja el. Ugyancsak kerítés és kapubejárat különíti el az őrsegi és egyéb gazdasági épületeket. A Zinner mérnök által épített diszkertet, mely a kastély északi részén helyezkedik el, az épület tömege eltakarja. (2) Kismarton várost lőrészekkel ellátott bástyafal övezi, amelyen belül helyezkedik el a város. Jól kivehető a háttérben a Pál nádor által alapított és Pál Antaltól bőséges adományokkal ellátott barokk épület-együttes, a templom, a kápolna egyik falrész, ez utóbbi egyuttal külső védőfalat is képez. A város sematikusan ábrázolt házai négyzet alakúak, zárt udvarral épültek, legtöbbjük földszintes és nyeregtetővel vannak ellátva. Előtérben áll a kismartoni plébánia templom. Távobabb a falakon kívül épült Kismarton szegényebb városrésze, ugyancsak zárt soru házakkal. A bástyafal csak két oldalon veszi körül a várost, ahol megszakad, ott töltés és mély árok határolja. Ezen az oldalon a házak tűzfala alkotja a védő-rendszert. Jacoby a metszeten megjelöli az utvonalakokat is, amelyeken a vadaskert megközelíthető. Egyik út Szentgyörgy községen át egy vadászház mellett halad, a másik Sérc irányában, a vadaskert szélén, fasorok között fut a terület központja felé. Itt épült meg a vadászház (nyári kéjlek) "Rendez Vous" megjelöléssel. A közelben két mesterséges kisebb tó is létesült a fasor mellett. A kéjlek körüli kerek térségről a szélrőzsa minden irányában indulnak a nyilegyenes fasorok, amelyek a mellékutakba és nyiladékokba torkolnak. Az utak az erdős területet, geometrikus egyenlő négyzetekre, parcellákra osztják. Az északi oldalon van a nagy víztároló "Bassin", két patak összefolyásánál, ahonnan a parkosított rész, a szükséges vízmennyiséget kapja. A kéjlektől egyenes út vezet a kápolnához "Chapelle". A szt. Anna és szt. Antal utvonalak párhuzamosan szelik át az erdőséget Fehéregyház irányában. A vadaskertet

több kilométer hosszú palánk kerítés övezi, amelyet kapuk és bejáratok szakítanak meg. A metszeten Sérc (Geschies) és Fehéregyház (Donnerskirchen) távlatos képe is látható. Ez utóbbinak dombon álló gótikus temploma érdemel említést. A metszet bal sarkában rokokó stílusú kartusban, kagylós, virágfüzéres keretben a hercegi címer látható koronával. A címerpajzs közepét, az Esterházy család "L" betűje alkotja. Az egész címert övező koszorúhoz kapcsolódik egy nyújtott S alakú díszítő elem, hogy összekösse a balsarkot kitöltő vadász jelenettel. Az erdőből tör ki egy rohanó lándzsás, kürtös, vadász-hírnök, amint a menekülő szarvas után veti magát – jelezve a vadászat kezdetét. A szarvast két vadász üzi, egyik az állat hátára ugorva a fülét tépi, a másik csaholva rohan a szarvas után, mely fájdalomában összerogyni készül. A haláltusát, a ki-merültséget, a nyitott száj érzékelteti. A háttérben sűrű erdőt látunk, a fák lombjai szinte mozognak a pillanat-képben. A sarok legalján vadászfegyverek, kürt, nyíl, dárda fekszik egy hálószerűségen. A jobb felső sarokban magyarázó szöveg "Explication" van, ugyancsak kagylós, leveles kerettel. A metszet alját tájoló és lépték tölti ki.

Pál Antal már nápolyi követ korában, 1752-ben foglalkozott a kismartoni vadaskert megvalósításának tervével, s hogy az előmunkálatokat megindíthassák intézőjét Herbewillert kéri, küldjön neki egy kis vázrajzot elképzeléseiről. A tervet a hercegi bizottság is tárgyalja és a munkálatok összegét 20 000 forintban állapítják meg. (3) Pál Antal hazatéréseig, a nagyobb munkálatok függőben tartását kívánja, mivel ezt az összeget túl magasnak tartja. A vadaskert építésének egy fontos időszakosa 1756-ban kezdődik, amikor J. F. Módlhammer bécsi építőmester kap megbízást most már a tervszerű építkezés egyetemes irányítására. Pál utasítására J. F. Módlhammer, Bécsből indul Kismartonba, hogy itt kőművesekkel, ácsokkal, a munkálatokat megbeszélje és velük a szerződéseket megkösse, a Herbewiller-féle költségelőirányzat alapján. (4) 1757-ben Pál Antal szeptember 30-án a Stestorf melletti katonai táborból írt levelében megelégedést fejezi ki, hogy a kismartoni és köpcsényi vadaskertek építése jó ütemben halad. (5) A vadaskerthez vezető egyik út építése során a vadászház is megromlásra gálódik, a javítási munkálatok J. F. Módlhammer irányítása alatt történnek 1758-ban. (6)

Pál Antalt nemcsak a kismartoni vadaskert építése érdekli, sulyt helyez uradalmainak többi vadaskertjére is. Folyik a darázsfalu (Trauersdorf) fánoskert építése, amelyet a margitfalvai céhhez tartozó kőművesek kívánnak 1758-ban befejezni. (7) Több adat tanuskodik az ozorai és lakompaki (Lackenbach) vadaskertek építési munkálatairól, amelyekhez mérnöki tervek is készülnek. (8) Az iratok megnevezik a kismartoni kéjlaknál dolgozó Hof Mátyás ács mestert, aki panaszt emel J. F. Módlhammer ellen, mert 1758 novemberében nem kapta meg teljes bérét. (9) A Szentgyörgy–Sérc–Fehéregyház faluk által határolt vadaskert bekerítésén éveken át dolgoznak a jobbágyok, főleg robot munkában. A kapukat, bejárásokat ácsok és kőművesek építik. A hercegi bizottságot évről-évre foglalkoztatják a jobbágyok panaszai, a túlzott építési költségek.

Az 1759-es évben Pál Antal felhagy diplomáciai tevékenységével és több időt tud szentelni birtokaira. Egészségi állapotának helyreállítása végett a belgiumi Spa városba utazik titkárával, Johann Stiffelle, aki ezüst készleteit szállítja, külföldi udvartartásához. (10) Hogy vendégeinek is bemutatthassa – legalább képben – kismartoni vadaskertjét, s az itt megvalósítható par force vadászatot, a területet felméri és megrajzoltatja Jacoby Miklós mérnökével, sokszorosítás céljából.

Ezt a tervrajzot, mely tetszését mindenben megnyerte, rézbe véseti 1759-ben Martin Tyroff nürnbergi rézmetszővel.

A szerződés és megállapodás értelmében 100, illetve 120 metszetet kell Tyroffnak határidőre elkészítenie. Tyroff a megrendelést és megbízást 1759. június 13-án veszi kézhez és négy hónapi határidőt kap, hogy a rajzot rézlapra vesse és sokszorosítsa. Tyroff betegsége miatt a határidőt nem képes betartani, ezért Stifftel október 16-án a herceg utasítására megsürgeti, és egyben 20 példányt kér soron kívül a metszetekből, valamint az eredeti rézlapot is. Pál Antal ez idő szerint Brüsszel városban tartózkodik, ezért ide kéri a metszetek megküldését, a legközelebbi postajáráttal. (11) Stifftel közli a herceg brüsszeli címét és kéri, hogy a hátramaradt darabokat Bécsbe szállítsák. (12) Pál ez év novemberében veszi át a metszeteket és november 17-iki levelében Tyroffal vitába bocsátkozik. (13) Ugyanis az egyes példányokat színeztetni szeretné, de a családi cimert nem találja korhűnek: a színezés nem felel meg a "heraldika követelményeinek". Történetesen a cimerpajzsban feltüntetett mezők fehéren kell hogy maradjanak, a rózsák piros színűek legyenek, mert fehér mezőny és a fehérre színezett rózsza, ellenkezik a heraldika szabályaival. Elismeri Tyroff mester nagy hozzáértését, nem is kíván a művészi kivitelezésbe avatkozni, de kénytelen véleményt nyilvánítani, mert többi cimereben a rózsák piros színűek. Erre a körülményre levelének befejező részében is kitér. Szeretné, ha Tyroff erre felfigyelne és a még hátramaradt 100 rézmetszetet elkészültük után Bécsbe küldené, ahol távolléte folytán felesége fogja azokat átvenni, és egyben gondoskodik a munkadíj kifizetéséről. Időközben Tyroff meghal és mostmár Stifftel titkár az özvegygel levelez, a szállítás lebonyolítása érdekében. Az 1760. január 16-án kelt értesítés szerint 6 és fél rajnai forint illeti meg az özvegyet papír és nyomás fejében. Közli, hogy a sürgött munkadíjat (14), a 120 forintot csak akkor utaltatja át Esterházy herceg, ha a sokszorosításhoz szükséges eredeti rézlapot is megkapja. 1760-ban kelt február 6 és 7-iki levélből arról értesülünk, hogy a kívánt metszetek megérkeztek, így az összeg kiutalványozásának további akadálya nincs. (15 és 16) Pál Antalnak még az a kívánsága, hogy az átutalás megtörténte és a pénz felvétele után, Tyroff özvegye a nyugtát juttassa el Stifftel titkárnak. Ez február 21-én történt meg, amikor a lenyomatok és pénztárvételi nyugta megérkeztek a hercegi irodába. (17)

A metszetek elkészültével a kismartoni vadaskert építése tovább folytatódik, hogy a terven feltüntetett létesítmények meg is valósuljanak. A hercegi bizottság is többször meghányja-veti a felmerült újabb kívánalmakat. Ebben különösen J.A. Kandler erdőmester a fő érdekelt, akire a megvalósítások tömege zudul. Így a Jánoskut mellett egy nagyobb és egy kisebb mesterséges tavat kell létrehozni, továbbá a nagy vadaskertet fasorok segítségével a kis-vadaskerttel összekötni. E célból a "Petit Parc" útjában álló felesleges vad növényzetet ki kell irtatni a sorok egynessége végett. (18) A nyári kéjlak és vadászház környékét dísznövényekkel kell beültetni, hogy ezek a tavaszra már pompázzanak. A régi kőfejtő zavarja a kilátást, ezért azt mielőbb meg kell szüntetni. A szt. Anna és szt. Antal fasoroknál egy tavat kell létesíteni, melybe a vizet a szökőtőből kell időig vezetni. J.A. Kandler egyuttal felhatalmazást kap, hogy az itt dolgozó munkások bérét kifizettesse.

1761 februárjában Pál Antal megismétli azt a kívánságát, hogy a vadaskert tervszerű bővítése céljából, Sérc irányában egy újabb tavat létesítsenek, amelynek munkálataihoz Fischer mérnököt küldi ki. Fischer a területet felméri és a sérciekőtől elvett szántóföldek helyett – kárpótlásként máshol jelölnek ki földeket. (19) A bizottság jelentés szerint, az új tó építésének költsége meghaladja a havi 1000 fo-

tintot, amit Pál tulzottnak tart. Ugy látja, hogy a jobbágyok kellő felügyelet nélkül nem végzik a kijelölt munkákat elég lelkiismeretesen, ezért gránátosokat vezényel ki, ezek ellenőrzésére. A kertész sem tud mindig és mindenkor elég felügyeletet gyakorolni, mert a parkirozási munkák idejét elveszik. Pál Antal májusi elgondolásai értelmében a kéjlak melletti tavacskák építésére kell a munkálatokat összpontosítani, de a szt. Anna fasor melletti vízrendszer kiépítése se maradjon el. (20) 1761. augusztus havában Pál Antal, Kismarton várossal állapodik meg, hogy a vadaskert felé Szentgyörgyön átvezető ut, város-területi szakaszát a város végeztesse el, míg a hitbizományi földeken futó utrész, a jobbágyok bevonásával történjék. Az ut folytatásaként fasor létesül és a vadórház közelében egy vadaskerti kapu. Ezzel kívánta a herceg a vadaskert könnyebb megközelítését elérni. Természeti szépségeivel, művészi létesítményeivel a kert, a 18. századi Magyarország egyik legnagyobb alkotása.

Végezetül nem feledkezhetünk meg Jacoby Miklósról, aki felmérése alapján a rézmetszéshez szükséges, igen finom részletű, művészi kidolgozásu rajzot elkészítette, bemutatva Pál Antalnak ezirányú képességét. Műszaki felkészültsége, művészi elgondolása alapján lesz "fényes" Miklós udvari mérnöke is, akinek kezében futnak össze a hercegi iroda építésügyei. Aprólékos, a díszítő elemeket kedvelő, művészi hajlamu, francia mérnök, aki a nehézkes barokk helyett, hazája könnyebb, levegősebb és divatosabb stílusát képviseli. (21)

JEGYZETEK

(1) 29 x 49,5 cm. papír - Országos Levéltár: Esterházy csal. hercegi levéltára, Tervtár. T. 2. XXXXII. téka 1369 sz. A metszet közölte: Österreichische Kunsttopographie. Bearb. André CSA TKAI - Dagobert FREY Wien 1932. Bd. XXIV. 286.

(2) Zinner mérnök 1728-nan készíti el a kismartoni kastély diszkertjének rendezési tervét, amelyért 1731-ben 100 dukát aranyat kap. 1755-ig áll szolgálatban. (OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 709 és 1286)

(3) [gróf Herbewillerhez] "... Wegen dem Thiergarten wird Ihnen erinnerlich seyn, dass diese Sach commissionaliter ist vorgehomen, und befundten worde, dass solche 1-mo bequemsten in den St Jörger Waldung kunte gemacht werden, hingegen 2-do dass solchen unter M/20 Fl. nicht wird können errichtet werden, wie solches aus deme Commissions Acten ersehen habe. Da nun dieses bey dermahliges Umbständen und grosse Ausgaab wäre, habe ich hierauf die Resolution getheilet, dass mann mit diesen Werck bis zus meiner Ruck Kunft einhalten und hier zu keinen Anfang machen solle, mithin kann es auch derbey verbleiben, jedoch wird mir sehr Lieb seyn, wann Sie hierüber in - zwischen ein kleinen Abriss verförtigen und ihre Gedanke zu Papier bringen, folglich solche mit Anmerkung deren hierzu erforderlichen verfassen mir einsandten werden, worüber ich so dan meine weittere Resolution eröffnen kan, ..

Neapel den 7 -ten Febr. 1752

(OL. Esterházy lvt. Fasc. 710. /Uj:P. 131. Cs. 1)

Esterhasy"

(4) [gróf Herbewillerhez] "Hiemit schliesse auch dem Entwurff bey, aus welchen zu ersehen ist, dass zu Vollziehung der bey dem Thiergarten vorhabende Einschränkung fünf Maurer Meister und fünf Zimmer Meister erforderlich seynd. Dahero wollen Sie diese Meister Ausfündig machen, selbe auf einen Tag nacher Eysenstadt bestellen, jedoch musste mir jene bestimmte Tag zulänglich vorhero intimirt werden, damit ich meinen Bau Meister M ö d l h a m m e r, welcher die Sache versteht, und gute Einsicht hat, eben auf den eigenen Tag dahin abschicken kann; umb mit diesen Handwerks Leuthens einen ordentlichen Contract auszurichten, und zu schliessen. Hiebey aber werden Sie unseren Herrschaftlichen Maurer und Zimmer Meistern vor frembden den Vorzug geben, damit diese Leuthe auch einen Verdienst haben. Diesen Entwurff aber von M ö d l h a m m e r belieben Sie mir, nach genommener

Abschrift zurück zu senden.

Wienn den 12-tn Jan. 1756

A. F. Esterhasy"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 711. /Uj:P. 131. Cs. 2/)

(5) "Von der Fortgang der Arbeith, so wohl in dem Eisenstädter als auch Kütseer Thiergarten, habe schon genauere Resolutiones erhalten, und bin content, dass die Arbeith so guth verhalten gehet, Feldlaager bey Stesdorf den 30-tn 7 br. 1757

Antoni F. Esterhasy"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 711. /Uj:P. 131. Cs. 2./)

(6) "Resolution. Unseres Ober Jägerhaus [Eisenstadt] werdet ihr von den durch Reparation des Weegs entstandenen Schaden mit Einverständniß unsers Baumeisters M ó d l h a m m e r, nach dessen Uns jüngstens projectirte Meynung und Gutachten, so mit wenigen Spesen solle bewürcket werden können. . .

Geben den 14-tn Xbris 1758, Wienn

Antoni Fürst Esterhasy"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj:P. 131. Cs. 6./ Prot. IV, 315)

(7) "Auf Instanz der zur Margarether Lad gehörigen Maurer Meistern um die bey dem Trauerstorffer Wald errichtenden Fasan Garten verrichtende Arbeith ergangener Decretation, Wann Supplicanten die Arbeith bey dem Trauerstorffer Wald einfangenden Fasan Garten zu verrichten fähig sind, noch solche um ein billiche Preys bewürckhen wollen, so wird unser Buchhalter Ihnen als unseren Unterthanen gedachte Arbeith von allen anderen zukommen lassen.

Wienn den 15-tn X br. 1758

A. F. Esterhasy"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj:P. 131. Cs. 6./ Prot. IV, 308)

(8) (gróf Herbewillerhez) "... vergangenes Schreiben, samt dem Plan, von dem in meiner Herrschaft Ozora errichtenden Thiergarten ist mir zu recht geworden, Worauf so viel berichte, dass ich mein Stallmeister Ober Jäger und etwan auch den Ingenieur dahin abgehen lassen will, demnach werde meine fernere Veranstaltungen machen, anbey solle der Inspector das nöthige Holtz schlagen lassen. . .

Wienn den 25-tn Jenner 1759

A. F. Esterhasy"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj:P. 131. Cs. 6) Prot. IV, 388.)

(9) "Gewisser Zimmermeister Mathias Hof klaget, dass ihme der Baumeister M ó d l h a m m e r, nebst dem zur Aufbaugung des Lusthauses in Thiergarten nur die Arbeith. . . genau aller geringsten Überschlag noch 90 Fl. abgebrochen habe, mithin seine Zimmerleuthe nicht hätte vollständig auszahlen können, folglich bittet um die 90 fl.

(Eisenstadt den. . . 9-bris 1758

Johann Stiffel"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj:P. 131. Cs. 6. / Prot. IV, 291)

(10) "... Seine fürstl. Durchl. haben den mitgeführten grösseren Silberservice in zweyen Coffre . . . von Spa, zurück . . . nach Wienn redressiret . . . Wann die Coffre daselbst anlangen sothane entweder im fürstl. Haus, oder auf der Haupt Mauth deportiret werde. . .

Brüssel den 17-tn 7bris 1759

(J. Stiffel)"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131. Cs. 6./ Prot. IV, 624)

(11) "Ao. 1759 den 16-tn 8bris aus Brüssel an Martin Tyroff Kupferstecher in Nürnberg ergangenes Befehl Schreiben. Wohl Edler! Vielgeehrten Herr Kupferstecher! Wlcher gestalt deroselbe laut der zu Nürnberg den 13-tn Junii innlebenden Jahr 1759 ausgefertigter Obligations des Reichs fürsten von Esterhasy von Galantha. . . den Grund Riss einen Par force Jagd mit all möglichsten Fleiss in Kupfer zu stehen, und binnen 4 (vier) Monathen die völlige Arbeith mit 100 Exemplaribus liefern sich verbunden habe, solches wird sonder Zweiffels in unentfallenen Andrucken; zumahlen aber der sich selbst vorgetriebene Termin schon verflossen, als haben hochgedachte Durchl. auch den ohnwissentlichen Zuversicht dass die aufgetragene Arbeith bereits in vollkommenen Stand gesetzt werden seye. Derohalben ergeheth hiemit an Herrn Namens meines gnädigsten Fürstens und Herrn dero hoher Befehl, derselbe solle also bald nach Empfang dessen, zwanzig Kupferstich Exemplaria, oder solche Kupferstiche, mit dem erstens abgehenden so genannten Diligence Post Wagen unter Sr. Durchl. Adresse anhero nach Brüssel senden, mit dem Kupferblatt. So auch mit übrigen 80 Exemplarien, die Hochfürstliche Disposition abwarten.

Inzwischen wann der Herr eines Geldes bedürfftig ist, beliebt solches wissen zu lassen, damit diesfalls die Anweisung dem Herrn übermacht werden möge. . .

Brüssel den 16-ten 8-bris 1759

Johann Stiffel
Secretair"

(OL, Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131, Cs. 6/ Prot. IV, 641.)

(12) "An Herrn Martin Tyroff Kupfer Händler und Kupferstecher in Nürnberg den 16-ten 8bris 1759 ergangenes Schreiben.

Wohl Edler! Vielgeehrten Herr Kupfer Stecher! Zu folge meines gestrigen Schreibens übersende ihnen hiemit die ausgebliebene Adresse maines gn. Fürstens, und erwarte inzwischen eine baldige Antwoth, mit vieler Hochachtung beharrend des Herrn

Brüssel den 17-ten 8-bris 1759

J. Stiffel
Sect."

(OL, Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131, Cs. 6./ Prot. IV, 643.)

(13) "An Martin Tyroff Kupferstecher in Nürnberg ergangenen Antwoth Schreiben aus Brüssel den 17-ten 9-bris 1759.

Lieber Meister! Desselben Ao. Nürnberg den 17-t und 24-t 8-bris ergangene Bericht und respective Antwoth-Schreiben, wie auch die ausgefertigte samt den Originali 20 Exemplarien, sind mir zur rechter Zeit wohl eingeliffert worden, und habe mit mehrern das Inhalt vermercket, Wann deroselbe sowohl meines fürstlichen Wappens halber, als wegen seiner bey diesen Werck gehabtten Mühe und Arbeith einberichten wollen, zu erörterung nun des ersteren folget hiemit in der Anlage die Abzeichntuss den Feldern, worin sich die Rasen befinden, und das Wappen nich verändert mag, so bleiben die Felder, wie sie sind, in suo esse weiss, die Rosen aber Roth, weillen weiss auf weiss wieder die Heraldique streitet. In letzteren wird er von selbst das Zeugntuss geben, dass ich bey solcher Gelegenheit meine Profit ihm zum Nachtheil gar nicht gesucht, auch seine Mühe und Arbeith nicht taxiret habe, mithin wie praesumiren, dass ein Jeder Maistre in seinen Metie besser, dann Jemand anderer erfahren seye; kann derselbe auch Niemand anderen als sich selbst dem seyn sollenden Verlust zu messen, und also was jedoch die Lieferungs Kosten anorderet worden, das bleibt ferners festgestellt, will ich acceptiren und entrichten lassen. Schlüsslich nach oberwehnter Vorschrift des Wappens, verfertige derselbe die annoch ruckstandige Exemplarien, und übermache solche nach Wienn, an meine Fürstin laut bekommender Adresse, Indessen bin ich gewärtig eines näheren Berichts darob an Wienn, namentlich und was vor einen Grund oder Banquir derselbe die stipulirte Summe in Frankfurt will erlegten haben, worauf die Zahlung beschehen wird. Übrigens verbleibe demselben mit allen guten beygethan,

Gegeben, Brüssel den 17-ten 9-bris 1759

Wohl affectionirt
Anthon Fürst Esterhazy"

Pd. "Dass die Rosen in meinen Wappen weiss angestrichen sind, ist allein der Fehler des Wappenstechers; ansonsten habe die Rosen in all meinen Wappen, niemahlen anders als Roth gesehen"

(OL, Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131, Cs. 6. / Prot. IV, 662.)

(14) Den 16-ten Jenner an die verwittibte Kupferstecherin des Martin Tyroff, Wohl Edle! Ehrenwerdige Fau! Meines gnädigsten fürsten und Herrn Durchl. haben derselben aus Nürnberg den 12-ten jüngst abgewichenen Jahrs und Monaths Decembris ergangenes Antwoth-Schreiben rechtens erhalten lauth mit ihrem Seel. Hn. geschlossenen Contracts für 100 Stück, ausdrücklich aber nebst für deme Papier und Druckerlohn 6, 1/2 fl. Rheinisch sind accordirt worden, folglich vermög des Accords Hochdieselbe nichts mehr schuldig sein dürffe, so habe dannoch Se Hochfl. Durchl. die anverlangte in Summa 120 fl. Rheinisch gnädigst verwilliget. Jedoch mit folgende Beding, dass das originale Kupferblatt worauf der Kupferstich beschehen, den Durchlauchtigen Fürsten bevor eingesendet seyn solle. Als dann werden Hochdieselbe bey den Hn Baron von Widmann in fränkischen Kreise bevollmächtigter kay. Min. Excell. die oberwehnte 120 fl. Rheinisch der Frau anweisen. Ich erwarte demnach ehebaldigst eine Antwoth hieher, samt gedruckten Original Kupferstich, um Seiner Hochfürstlichen Durchlaucht die Relation abstattn zu können, der ich mit vieler Hochachtung verbleibe, Bereitwilliger Diener

Wienn den 16-ten Jenner 1760

Johann Stiffel
Secretair"

(OL, Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131, Cs. 6/. Prot. IV, 675.)

(15) Commission. Kraft welcher unser Obereinnehmer Johann Zoller, dasigen Banquir, namens Küner, für den zu Nürnberg in Kupfer ausgestochenen Eisenstädter Parc und abgedruckten Hundert Zwanzig Exemplarien, 120 fl. Rheinisch baar erlege. Unser Buchhalterey aber solche als eine gültige Ausgab, ihm in seine führende Rechnung acceptiren solle.
Wienn den 6-tn febr. 1760
(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131. Cs. 6. / Prot. IV. 718.)

A. F. Esterhazy"

(16) "An die verwittibte Martin Tyroffin Kupferstecherin und Kunsthändlerin in Nürnberg, aus Wien den 8-tn febr. 1760.

Wohl Edle! Ehrenwerthe Frau! Das Kupferblatt ist wohl eingeliessert worden, so darum all der Anlage wird auch dieselbe des mehrem vermercken, welcher Gestalt die anverlangte 120 fl. Rheinisch, an Herrn Kürner und Compagnie bereit erleget, in derselben hiemit pr. Wechsel übermachtet worden. Jedoch mit folgenden ausdrücklichen Beding, dass die Frau alsobald nach empfangenen Geld, mir die Quittung per Hundert und zwanzig Rheinische Gulden einsenden solle. In Erwartung dessen, verbleibe mit vieler estime bereitwilligster Diener

Wienn den 7-tn febr. 1760

Johann Stiffel
Secretair"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131. Cs. 6. / Prot. IV. 719.)

(17) "Hiermit folget im Anschluss die Quittung deren nach Nürnberg übermachtet, und richtig empfangenen 120 Rheinisch Gulden für dem in Kupfer ausgestochenen und Hundert Zwanzigmal abgedruckten Eisenstädter Parc,

Wienn den 21-tn febr. 1760

Johann Stiffel
Secretair"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131. Cs. 6. / Prot. IV. 749.)

(18) "Commission. Kraft welcher unser Forstmeister Franz Anton Kandler in unseren Eisenstädter Thiergarten folgende Puncta observiren, und bewerkstelligen solle.

Erstens wird derselbe ober dem Johannis Brunn, einen Teich auf eben solche Arth und wise wie der grosse Teich, unter dem Johannis Brunn den sogenannten Karpfen Teich verfertigen lassen. Zweitens der anderte Teich solle zwischen der St Annae und St Antonii Allée allwohin das Wasser von Sprungeich geleitet werden muss. Drittens die St Annae Allée solle gerade, wie die St Antoni Allée ausgehackt werden, Gleichfalls Viertens. Muss die Eisenstädter Allée gerad bis an kleinem Thiergarten gezogen, wie auch in diesen Alléen befündliche Stöckh, alle von der Wurzel ausgraben, und sauber planirt werden. Fünftens der Platz von Lust Haus hinauf bis zum Gatter, solle gesäubert, die Stöcke alle ausgegraben planirt, und mit unterschiedliche Saamen angebauet werden, dass dieser in fruhe Jahr grün seye. Sechstens. Der Steinbruch wie schon bewust, solle auf gewisse Arth vermacht werden, damit sothane von Lust Hause aus, nicht kann gesehen werden. Und dies alles solle unser Forstmeister auf das wüthschafftlichste antragen, auch die darbei arbeitende Leüthe alltäglich annotiren, und vermög des Forstmeisters Anweisung und Handschrift, durch unseren Ober Einnehmer ausgezahlt werden.

Geben, Wien den 13-tn 9bris 1760

Anton Fürst Esterhazy"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131. Cs. 6. / Prot. IV. 1051.)

(19) "Decretation. Wir wollen absolute in unseren Eisenstädter Thiergarten unter dem Johannis Brunn einem in der grösse, länge und Breite dem obern gleichförmigen Teich haben, und weillen zu diesen neuerdings anliegenden Teich von dem Gschiesser Hausäckern ein zimliches Stuck ausserhalb dem dermaligen Gütern genohmen werden muss, . . und die Gschiesser. . . herrschafftliche Gaben entrichten müssen. . . Ihnen 7 Joch Acker ein aequivalenten durch unseren Ingenieurs FISCHER ausgemessen. . . und deenen Unterthanen ausgetheilt werden. . .

Wienn den 18-tn febr. 1761

A. F. Esterhazy"

(OL. Esterházy csal. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131. Cs. 6. / Prot. IV. 1207.)

(20) "An Forst Meister F. A. Kandler aus Wienn den 7-t May 1761 ergangenes Befehl Schreiben.

Got mit Uns! Wir haben uns des Obereinnehmer monatliches Berechnung nicht ohne Befremdung ersehen, wie die Spesen auf dem Teich bey dem Johannis Brunn in Thiergarten bereits es nur in einem Monath April über 1000 fl. sich belaufen; ohne deme auch in Fasahn Garten über 150 fl. betragen.

Da nun auf solche weise gedachter Teich gar zu kostbar wurde, als werdet ihr gleich nach Empfang dies Befehl Schreibens von all weiterer Arbeit bey erwähnten Thiergarten aufhören, bis wir selbst da-

hin kommen, und sowohl die bisherige Arbeit in Augenschein genommen haben, als auch die Ursachen deren grossen Unkosten untersucht haben. Dann es kann nicht anders seyn, als eine grosse Anzahl deren Unterthanen zusammen getrieben, und kaum der helfte theil zur Arbeit angehalten wird, Was aber den kleinen Teich in der Anna Allée belanget, so könnet diese vollständig verfertigen, wie auch den theil von Lust Hause hinauf, welche wir vor einen Jahr haben aushauen lassen, vollkommen zu säubern, anzusäen, dass es bis unsere Ankunfft grün seyn möge. Bisweile der dortige Gartner unmöglich einer solcher menge deren Arbeiters Leithen allein nachsehen kann, so gehet ihr auch selbst öfters hinaus, treibet die Leuthe zur Arbeit an, und begehret von Hauptmann so viel Grenadiers als ihr brauchet die Leuth zur Arbeit anzuhalten, das funfzig oder sechzig Tagelöhnern ein Grenadier angestellet wird die Stund in der Fruhe zur Arbeit, zum Essen, zu Mittag und endlich wann Feyer Abend seyn soll, richtig beobachtet, und keine Seel bis dahin entlassen von der Arbeit wird. Ihr aber werdet mir alle 14 Täge so wohl von dem kleinen Teich in der Anna Allée, wie auch der Planirung des ausgehauenen Terraine von Lust Haus hinauf einen Raport einsenden.

Wienn den 7 -ten May 1761

Anton Fürst Esterházy"

(OL. Esterházy család. hg. lvt. Fasc. 715. /Uj: P. 131. Cs. 6./ Prot. IV. 1330.)

(21) VALKÓ A.: Jacoby Miklós mérnök magyarországi szereplése és működése, különös tekintettel a fertődi kastély építésére. Művészettörténeti Tanulmányok. Bpest, 1960. Képzőműv. Alap. Művészettörténeti Dokumentációs Központ Évkönyve 1958-1960.

Zusammenfassung

DER WILDPARK VON EISENSTADT IN EINER DARSTELLUNG DES 18. JAHRHUNDERTS

Fürst Paul Antal Esterházy beschäftigte sich schon als Gesandter in Neapel mit dem Gedanken, bei Szentgyörgy, nahe zu seinem Eisenstädter Schloss, einen Wildpark einzurichten. Bei Verwirklichung dieser Idee beriet ihn die fürstliche Kommission, die die Unkosten mit etwa 2000 Gulden berechnete (s. Anm. 2). Der Fürst hielt die Summe für zu hochgegriffen, doch liess er mit den Vorarbeiten beginnen.

Im Jahre 1756 ging das Werk weiter voran, als der Wiener Baumeister J. F. Möllhammer richtunggebend eingeschaltet wurde. Der planmässige Arbeitsverlauf fand des Fürsten Zustimmung. 1759 liess er durch den französischen Architekten Nikolaus Jacoby den bei Szentgyörgy eingerichteten, grossen Wildpark vermessen, der sich an der Grenze von Gschies (Sérc) Donnersmarck (Fehéregyház) und Eisenstadt hinzieht. Der Fürst gab dabei Jacoby den Auftrag, den auch vom Schloss aus überblickbaren Wildpark und seine Entstehung in einer zur Vielfältigung geeigneten Zeichnung festzuhalten, die so entstandene Zeichnung gibt den Wildpark aus der Vogelperspektive wieder.

In der Ecke links sieht man das Esterházy'sche Schloss, die Stadt Eisenstadt, weiterhin Szentgyörgy, Sérc, Fehéregyháza und einen Teil des Neusiedler Sees.

Ganz unten in der Ecke erkennt man das Esterházy'sche Wappen, dann eine stimmungsvolle Waldlandschaft mit Jagdszenen: einen eilenden Boten mit Waldhorn und das einen Hirsch verfolgende Hundepaar. Dieses... Bild ist mit schwungvollen, leichten Rokokoelementen durchwebt und zu künstlerischer Einheit verschmolzen. Hier entfaltet sich Jacobys Künstlerindividualität, seine Zeichenkunst und sein technisches Können, und so gewann auch das Blatt das Wohlgefallen des Fürsten, der es zur Vielfältigung dem Stecher Tyroff im Sommer 1759 nach Nürnberg übersandte.

Esterházy, der sich damals aus Gesundheitsgründen in Spaa in Belgien aufhielt, drängte durch seinen Sekretär Stiffel auf Beschleunigung der Arbeiten am Wildpark. Um diesen seinen zu einer Parforcejagd eingeladenen Gästen auch im

Bilde vorführen zu können, verlangte er die Übersendung von 20 Exemplaren nach Brüssel, die der übrigen nach Wien.

Später war Esterházy darum bemüht, die 1760/61 auf dem Stich bereits eingezeichneten einzelnen, in Wirklichkeit damals noch nicht Existierenden Elemente des Parkes tatsächlich ergänzend ausführen zu lassen. Seine hörigen Bauern grenzten den Wildpark weiter ab; durch die Hauptallee wurde der gross Wildpark mit dem kleinen verbunden, auch wurde das Lusthaus erweitert und bereichert. Zwischen den Baumreigen entstanden künstliche Teiche und auch sonst waren der Gärtner und der Forstmeister Kandler um die Weiterausbildung des Parkes bemüht (Anm. 16, 19).

Dieser so Schritt für Schritt geschaffene Wildpark wurde zu einer auch vom kunsthistorischen Standpunkt aus beachtenswerten Schöpfung des 18. Jahrhunderts.

